

Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Fas (Mağrip) Şiiri

Halim ÖZNRHAN¹

Öz

Güçlü tarihsel ve kültürel bağlarımız bulunan Fas'ın edebiyatı üzerinde ülkemizde hemen hiç çalışma yapılmamıştır. Fas, İslam hâkimiyetine girdikten sonra pek çok açıdan olduğu gibi edebî açıdan da Arap kültürünün bir parçası olmuş ve diğer bölgelerdeki Arap edebiyatıyla aynı karakter ve gelişmeyi sürdürmüştür. İslam dünyasının geri kalışı, Fas edebiyatına da yansımış ve Fas 19. yüzyıla gelindiğinde edebî açıdan bir çöküş içerisine girmiştir. İşgal ve manda dönemleri Fas halkı için bir sarsıntı oluşturmuştur. Bu dönemde edebiyat, özellikle şiir toplumu harekete geçiren bir sese dönüşmüştür. Şiir aracılığıyla kimlik ve kişilik arayışı başlamış, şiir ulusal direnişin bayraktarlığını yapmıştır. Bu dönemde klasik kalıplar yıkılmaya ve yeni anlayışlar geliştirilmeye başlanmıştır. Geçen yüzyılın başından itibaren kültürel açıdan içinde buldukları dışa kapalı durumdan sıyrılan Fas şairleri dışarıya, özellikle de Mısır ve Cezayir'e açılmışlar, buradaki edebiyatçılarla irtibata geçerek yeni şiir anlayışları geliştirmeye başlamışlardır.

Anahtar kelimeler: *Fas, Arap edebiyatı, Fas şiiri, romantizm.*

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, hoznurhan@erciyes.edu.tr

The First Half of the Twentieth Century Morocco (Maghreb) Poetry

Abstract

Although, we have strong historical and cultural ties with Morocco, almost no studies have been performed on Moroccan literature. After the Islamic domination, Morocco has been a part of the Arabic culture in literature as in many respects and has continued the same character and development as in Arabic literature in any other regions. The regress of the Islamic world also reflected in Morocco literature and when it comes to 19th century, Morocco has entered into a slump in terms of literature. The occupation and mandate period have created a jolt for the people of Morocco. Literature, especially poetry has turned into trigger sand during this time. Through poetry, the search for identity and personality began and the poetry was a symbol of national resistance. During this period, the classical pattern began to fall and new ideas began to be developed. Opened up the cultural situation which is a closed to outside, the Moroccan poets have started to have an interaction with thee outer world, especially with Egypt and Algeria since beginning of the last century, and having a communication with the men of letters, they started to develop the new understanding of poetry.

Keywords: *Morocco, Arabic Literature, Poetry of Morocco, romanticism.*

1. Giriş

Afrika'daki İslam ülkelerinden Fas, Mağribu'l-Aksâ veya Cezâretü'l-Mağrib adıyla da bilinir. Bu ülke Kuzey Afrika'daki Mısır'dan sonra en kalabalık nüfusa sahip ülkedir. Meşrûti krallıkla yönetilen bu ülkenin başkenti Atlas Okyanusu kıyısında bulunan Rabat'tır. Nüfusunun üçte biri Berberî olan Fas'ın %99'dan fazlası Mâlikî mezhebine mensup Sünni Müslüman olup, az miktarda Hıristiyan ve Musevî nüfus bulunmaktadır. Resmî dili Arapça olan ülkede nüfusun büyük çoğunluğu Araplaşmış Berberîlerden oluşmaktadır. Daha önce Fas'a sefer düzenleyen komutanlar bulunmasına rağmen Fas, VIII. yüzyıl başlarında Musa b. Nusayr kumandasındaki Müslümanlar tarafından fethedildi. Daha sonra yerli halkı oluşturan Berberîlerin İslam'ı kabul etmesiyle birlikte İslam ülkesi haline geldi.² İdrisîlerin yönetiminden sonra gelen Murâbitlar ve Muvahhidler döneminde Arap asıllı bedevîler bu ülkeye yerleşmeye başladı. Böylece Arap ve Berberî kültürleri bu topraklarda kaynaştı.³ Fas'a sırasıyla İdrisîler (789-985), Murâbitlar (1056-1147), Muvahhidler (1130-1269), Merinîler (1196-1465), Vattâsîler (1471-1549) ve Sa'dîler (1511-1659) hâkim oldu, daha sonra Osmanlı hâkimiyetine girdi. On dokuzuncu yüzyıl başlarında Fransız işgaline kadar bu hâkimiyet sürdü.

2. Klasik Dönem Fas Edebiyatı

19. yüzyıldan önce Fas edebiyatı, doğudaki Arap edebiyatından çok farklı durumda değildi. Şiirin içerik ve şekli aynıydı. Ama bu durum Fas'a özel konuların işlenmediği, orijinallik bulunmadığı, farklı renklerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Aynı kültüre mensup ve aynı dili konuşan insanların edebiyatının benzeşmesi doğal olduğu gibi, farklı coğrafyalarda yaşayan insanların duygularında, zevklerinde dolayısıyla da edebiyatlarında farklılık bulunması da doğaldır. Özellikle tasavvufî şiir başlangıçta doğu Arap dünyasından etkilenmiştir, ama daha sonraları çok sayıda tasavvufî tarikatın Fas'ta yaygınlaşması sonucu kaynağı olan doğu tasavvufunu da, doğu tasavvufî şiirini de etkilemeye başlamış ve Fas'ta ortaya konulan pek çok tasavvufî kavram doğuda da kullanılmaya başlamıştır.⁴ Ayrıca

² Bkz. Sırrı Erinc, "Fas(Fizikî ve Beşerî Coğrafya)", *İslam Ansiklopedisi*, XII, TDV, İstanbul, 1995, s. 184-188.

³ Fas'taki İslam dönemi tarihi süreç için bkz. İbrahim Harekât, "Fas(Tarih)", *İslam Ansiklopedisi*, XII, TDV, İstanbul, 1995, s. 188-190.

⁴ Abdulhamid Yunus ve Fethî Hasan el-Misrî, *Fi'l-Edebi'l-Mağribiyyi'l-Mu'âsir*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1982, s. 24, 25.

geçmişte Endülüs edebiyatını kendisine rakip olarak gören Fas edebiyatının bu edebiyattan farklı ve benzer yönleri vardır. Endülüs'te olduğu gibi müzikalitesi yüksek seviyede şiirler Fas edebiyatında da yaygınlaşmıştır.⁵

Özellikle Muvahhidîler ve Sa'dîler dönemleri gelişme ve rakipleri Endülüs edebiyatıyla yarışma, doğu ile ilişkileri geliştirme dönemleridir. Edebiyatçılar daha önceki dönemler kadar olmasa da Murabıtlar döneminde de edebiyata uygun ortam buldular. Bu dönemde Endülüs'te yaşanan karmaşa pek çok edebiyatçının Merakeş'e yönelmesine sebep olmuştu. Bu dönemde Fas'ta Endülüs ezgileri görülmekte, Endülüs'ün usta şairleri bu ülkede yaşamaktaydılar. Fas şairleri de kimilerini Endülüs şairi sandıracak derecede yüksek bir şiir seviyesine ulaşmışlardı. Şiir öyle yaygındı ki bazı sultanlar dahi şiir söylüyordu.⁶

Tüm Arap dünyasında olduğu gibi, bu dönemlerde şiir ifadenin satsal gücü kabul edilmekte, işlevi de bireyin özel durumunu dile getirmekten ziyade toplumun tutumunu belirlemek, ideallerini dile getirmektir. Bu dönem Fas şiiri toplumun kahramanlık ve onur timsali kabul ettiği, geçmiş asırlardan kahramanlar aramakta ve şiir histen ziyade akıldan kaynaklanmaydı.⁷ Bu iki özellik şairleri, şiirin şekline ve belagat kurallarının belirlediği kalıplar içinde kalmaya özen göstermeye sevk etmiştir. Bu tür şiir, eski şiirdeki geleneksel kalıp ve konuları taklit ediyordu. Bunlar klasik dönem özellikleri gösterse de, konular geleneğe göre daha da sınırlanmış, sadece iki konuya hasredilmiştir.

Bunlardan birincisi tüm ideallerin, ruhi, ahlaki ve sosyal değerlerin kaynağı, toplumsal ilişkilerin temeli olan dini duyguların dile getirilmesiydi. Bu duygu, Fas'taki farklı grupları ve sınıfları birleştirmekteydi. Bu konu, sosyal yapı gereği 19. yüzyıl öncesinde Fas edebiyatında diğer İslam toplumlarından daha fazla işlenmişti. Dinî içerikli şiir her zaman bayramlarda ve törenlerde okunurdu. Bu sebeple sayılamayacak miktarda dini şiir mirasına sahiplerdi. Bu tür şiir içerisinde Medâihu'n-Nebeviyye (Hz. Peygamber'e methiye, na't) özel bir yere sahipti. Bu şiirlerde Hz. Peygamber tüm insanlığa gönderilen insan-ı kâmil ve seçkin bir kişi olarak anlatılır, dini olsun olmasın tüm toplantılarda bu tür şiirler okunurdu. Hatta şairler na't yazmayı dini bir görev saymaktaydılar ve diğer konularda yazdıkları şiirler içinde Hz. Peygamber'i metheden kısımlara yer verirdi.

⁵ Yunus ve el-Misrî, *Age*, s. 25.

⁶ Abdullah Kennûn, *Ehâdis 'ani'l-Edebi'l-Mağribiyyi'l-Hadis*, Menşûrâtu Ma'hedi'd-Dirâsâti'l-'Arabiyye, Dâru'l-Beydâ, 1964, s. 677.

⁷ Yunus ve el-Misrî, *Age*, s. 26.

İkinci konu ise siyasi şiirlerdi. Sultanları, emirleri, komutanları öven bu tür şiirler geleneksel tarzda devam etmekte, şairler bunların gerçekleştirdikleri başarıları abartılı bir şekilde dile getirmekte idiler. Bunun yanında şairler yöneticilerden özür dileyen şiirler nazmetmekteydiler. Bunlar, şairler için ödül alma, sanatlarını ve maharetlerini gösterme vesilesiydi. Dönemin şiir anlayışının gereği bu şiirlerde şairin şahsiyetinden ziyade toplum öne çıkmakta, dini öğeler kullanılarak toplum savaşa çağırılmakta, sultan veya komutan kazandığı bir zaferden dolayı övülmekteydi. Geleneksel konuların dışında esprili, eğlenceli konular işleyen şiirler de bulunmaktaydı.⁸

Bu dönemde nesrin en belirgin örneklerini hutbelerde görmekteyiz. Önemli bir miktarı kaydedilmiş olan bu hutbelerde, histen ziyade akıl ön plana çıkmakta, imamlar dini, siyasi, ahlaki konularda öğütler vermekteydiler. Hutbeler secîliydi ve fâsılalara bağlı kalmaktaydı. Bu üslup komutanların ve âlimlerin hitaplarında da görülmekteydi. Bu dönemde münazara meclisleri bulunmakta ve bu meclislerdeki tartışmalar kaydedilmekteydi. Ayrıca Arap edebiyatında bulunan makâme türü sürdürülmekteydi.⁹ Zaten bu tür, bir zahit veya edibin kalkıp yöneticiye öğüt vermesi anlamına gelmekteydi. Bu da öğüt verilen kimsenin yaptıklarının yanlış olduğunu belirtmek ya da ona bir hedef göstermek için yapıldı. Fas edebiyatında bulunan eğlenceli olmakla beraber öğüt içeren makâmeler, tüm İslam dünyasında meşhur olmuştur.¹⁰ Resmî ve gayri resmî yazışmalar da dinî öğeler içermekteydi. Başlangıç kısmı (istihlâl) geleneğe uyarak Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e salât u selamla başlamakta, sonu (hitâm/hâtıme) ise dua ile bitirilmekteydi. İçerikler ise ayetler, hadisler ve eski şiirden beyitlerle süslenmekteydi. Şiirde ve nesirde tarih düşürme yaygındı ve ileride gazeteciliğin nüvesini oluşturacak olan makale yazımı da yaygındı.¹¹

3. On Dokuzuncu Yüzyılda Fas Şiiri

Sa' diler döneminin sonlarına doğru edebî hayatta durgunluk başlamış, şairler belli ve değişmeyen kalıplarda şiir söylemeye başlamışlardı. Bunlar genellikle kimseyi heyecanlandırmayan, ustalıktan, duygu ya da akıl eseri bulunmayan şiirlerdi.¹²

⁸ *Age*, s. 29, 30.

⁹ Hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyeler serisinden (makâmât) meydana gelen edebî tür ve bu konuda yazılan eserlerin ortak adıdır. Bkz. Şevki Dayf, *el-Makame*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1973, s. 8 vd.

¹⁰ Bunlardan biri için bkz. Kennûn, *age*, s. 469.

¹¹ Yunus ve el-Misrî, *age*, s. 34.

¹² *Age*, s. 40.

Bu dönemden itibaren şiir sanatsal bir anlam taşımaktan ziyade çeşitli bilimlerin ve kültürün ifade edilmiş biçimiydi. Fıkıh, gramer, belagat kuralları, atasözleri manzum şekilde dile getiriliyor, manzum söz söyleme makam ve mevki elde etme vesilesi sayılıyordu. Bu dönemde şair sayılan kimseler geriye sanatsal açıdan değeri olmayan çok sayıda divan bırakmışlardır. Bu dönemde şiir bir fakihin ilmî kimliğini veya bir devlet görevlisinin yeteneğini taçlandırarak bir kültür olarak görülmekte, şiir bu kimselerin elinde sahip oldukları ilmin veya görevin bir aleti sayılmaktaydı. Bir vezir ya da kâtip dile hâkimiyetini göstermek için şiir nazmetmekte, fakih kendi alanıyla ilgili didaktik şiirler yazarak yeteneğini ortaya koymaktaydı. Şiir duyguların ifade biçimi olmaktan uzaktı ve genellikle törenler için nazmedilmekteydi. Bu törenler bazen dini oluyordu ve şairler geleneğe uyarak Hz. Peygamber'e yazdıkları methiyeleri (Medâihu'n-Nebeviyye), bazen de resmi törenlerde meliklere, emirlere ve vezirlere yazdıkları methiyeleri okuyorlardı. Her ikisinde de şairler geleneği körü körüne taklit etmekle birlikte, önceki asırlarda yazılan şiirlerin seviyesinden de oldukça uzaktılar. Bu methiyelerin çoğu sanatsal bir değer taşımayan, üslupları birbirine benzeyen hatta aynı kelimelerin ve anlamların tekrarlandığı manzumelerdi.

Bu dönemde Fas toplumu her açıdan tam bir çöküş içerisindeydi. Bu durumu Kennûn şöyle tasvir eder: *“On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın başlarında Fas, insanların alıştığı, süregelenin dışında bir edebiyat ya da düşünce ortamı yaratamazdı... Bu ortam sebebiyle düşünce ve edebiyat ortamı olduğu gibi kaldı, geçmişin konuları, kalıpları, anlamları ve üslubu sürdürüldü.”*¹³ Muhammed 'Âbid el-Câbirî ise 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında Fas'taki öğretim kurumlarının çöküşüne örnek olarak şu bilgiyi verir: *“Karaviyyîn Üniversitesi ve ona bağlı okullarda I. Hasan zamanında binden fazla öğrenci varken, 20. yüzyılın ilk on yılında bu sayı yarıya inmiştir.”*¹⁴

Fas'ın siyasal açıdan baskı altında bulunması, hem doğuda hem de batıdaki gelişmelerin izlenmesine izin vermiyordu. Yaratıcılığın gelişebilmesi, ileri doğru adım atılması için müsait ortam bu dönemde yoktu. Şiir hakkındaki düşünceler olumlu olmadığı gibi yeniliğe de açık değildi. Örneğin Ali Misbâh edebiyatın konumu hakkında şu sözleri söylemekteydi: *“Edebiyatın ilimler arasındaki yerine gelince, (fıkha bağlı bir ilim olması hasebiyle) fikhın en değerli ve üstün ilim olması ona kâfidir. Edebiyat il-*

¹³ Abdullah Kennûn, *Age*, s. 310.

¹⁴ Muhammed 'Âbid el-Câbirî, *Advâ 'alâ Muşkili'l-Ta'lim bi'l-Mağrib, Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, Dâru'l-Beydâ*, 1985, s. 8.

minin ekseriyeti, fıkıh için âlettir.”¹⁵ Aynı şahsın şiir hakkında söyledikleri edebiyat ilminin nasıl aşağılandığını, hafife alındığını gösterir:

*Şiir tıpkı tuz gibidir,
Uygundur azı
Felaket getirir çoğaldığında.*¹⁶

Bu tür edebiyatın ve şiirin değerini düşüren ifadeler, tüm ağırlığıyla daha sonraki dönemleri etkilemiştir.

4. Yirminci Yüzyıl Fas Şiiri

Modern Fas şiirini dört dönemde incelemek mümkündür: (1) yirminci yüzyıl başları, (2) otuzlu yıllar, (3) kırklardan altmışlara kadar süren dönem, (4) altmışlarda başlayıp günümüze kadar gelen süreç.

Bu dönemlerin her biri düşünsel, kültürel ve edebî düşünce ile birlikte gelişme gösteren şiir anlayışı içerir. Fas yirminci yüzyılın başından itibaren hayat tarzını, düşünce biçimini ve hayata bakışını değiştiren sancılı dönemler geçirmiştir. Özellikle mandanın dayatılması Fas düşüncesinde büyük bir sarsılma meydana getirmiş ve Faslılar utanç vesilesi saydıkları bu durumdan kurtulmak için çare aramaya başlamışlar; farklı kültürlere açılmışlar, çağdaş medeniyetin ürünlerinden yararlanma yoluna başvurmuşlardır.¹⁷

4.1. Yirminci Yüzyılın Başlarında Fas Şiiri

Sa‘dîler devletinin sonlarından Manda ilanına kadar geçen süredeki harici ve dâhilî şartlar Faslı kimliğini içe kapanık yapmıştı. Bu dönemde Fransa, İspanya, İngiltere, Almanya, İtalya gibi ülkeler sömürge ele geçirme yarışına girmişlerdi. Osmanlı Devleti ise hilafet adına otoritesini sürdürme çabasıındaydı. Bu dönemde Fas’ın kendini savunma gücü kalmamış ve yalnızlığa mahkûm olmuştu. Dolayısıyla edebiyat için verimli bir ortam kalmamıştı. Bu dönemde sadece âlimler şiir yazmakta, Fas toplumu kendisini harekete geçirecek bir şoka ihtiyaç duymaktaydı.¹⁸ Nihayetinde 1917 yılında Manda ilan edildi. Bu Faslıları uyandıran bir kıvılcım oldu, ülkelelerini kurtarma ve varlıklarını ispatlama çabası içerisine girdiler.

¹⁵ Muhammed Haccî, *ez-Zâviyetu’l-Delâiyye*, Rabat, 1964, s. 28.

¹⁶ *Dıvanu Ali Misbâh*, s. 147’den nakleden: A‘râb, aynı yer.

¹⁷ Ahmed T. A‘râb, “eş-Şi‘ru’l-‘Arabiyyu’l-Mu‘âsir fi’l-Mağrib”, <http://www.albaptainprize.org/encyclopedia/studies/Magreb/0001.htm>. Erişim: 15.11.2011.

¹⁸ Yunus - el-Misrî, *age*, s. 41.

Bu dönemde düşünce hayatı, tüm geri kalmış, yabancı istilasına uğramış, duraklama evresine girmiş ulusların tuttuğu yolu tutmuş, Faslı kültür adamları acı gerçeklerini ve bundan kurtuluş çarelerini dile getirmişlerdir. Bu dönemde kurtuluş çaresi olarak din görülmüş, Selefî anlayış revaç bulmuş ve geri kalışlarının en önemli sebeplerinden biri saydıkları hurafelerden arınma faaliyeti içerisine girilmiştir. Selefî düşünce ayrıca sömürgeci güçlere karşı mücadele etmenin farz olduğundan bahsetmiş ve Ebû Hâmid el-Maşrikî adında bir âlim bir risale yayınlayarak sömürgecilerle ve işbirlikçileriyle her türlü ilişkinin haram olduğunu ilan etmiştir.¹⁹

Yine bu dönemde Fas kültürü yavaş yavaş yalnızlığından sıyrılmaya, Cezayir âlimleri ile bağlantıya geçilmeye ve orada yayınlanan gazetelerde Faslıların yazıları yayınlanmaya başladı. Bunun akabinde sıkı denetime rağmen doğu Arap dünyasından dergiler ve kitaplar getirildi. Hâfız İbrahim ve Abdülhalim el-Misrî gibi şairler, şiirlerinde Faslı Müslümanların sıkıntılarını dile getirdiler.²⁰ Mısırlı şair Hâfız İbrahim Fas'ın sıkıntıda olduğunu görmekte ve şiirlerinde Fas Sultanı Mevlây Abdülaziz'e uyarıda bulunmaktaydı:

*Abdülaziz, bize geçmiş milletleri hatırlattın
Dolu etrafın oyunla eğlenceyle
Hatırlatıyorsun Endülü's'ün elden gidişini:
Savaş kapıda, sultan eğlencede.*²¹

Yalnızlık diğer taraftan da yıkılmaya başlamıştı. Fas şehri Selefî düşüncenin merkezi olmuştu, diğer şehirlerdeyse Batı kültüründen, özellikle de Fransız kültüründen etkilenmiş gençler siyasal cemiyetler kurmuşlardı. Örneğin bu dönemde Merakeş'te Ensâru'l-Hakk adlı bir cemiyet vardı.²² Ulemanın başlattığı faaliyetler yanında, bu gençlerin de sosyal ve eğitimsel amaçlı çalışmaları bulunmaktaydı. Bu değişimle birlikte eskiye dönüş ve eskiyi diriltme (ihyâ) çabaları başladı ve edebiyatta kısmen neo-klasik kısmen de romantik bir döneme girildi.

Fas'ta taraftar bulmaya başlayan selefî hareket şiir anlayışında bir canlılık getirmiş olmasına rağmen, bu şiirin sanatsal gelişiminden ziyade bizzat hareketin propagandası yararına olmuştur. Özellikle de manda sisteminin

¹⁹ Age, s. 41, 42.

²⁰ İbrahim es-Sülâmî, *eş-Şi'ru'l-Vataniyyu'l-Mağribî fî 'Ahdi'l-Himâye*, ed-Dâru'l-Beydâ, 1964, s. 25.

²¹ Hâfız İbrahim, *Divan*, Mektebetu Lubnân, Beyrut, 1991, s. 134.

²² Yunus - el-Misrî, *age*, s. 43.

dayatılmasından sonra. Bu hareket Faslı ıslahatçı Abdullah es-Senûsî'nin doğudan dönüşünden sonra gelişmiştir. es-Senûsî, Sultan Mevlâ Abdu'l-Hafız döneminde mescitlerde ders vermeye, insanların inançlarının hurafelerden arındırılması gerektiğini anlatmıştır. Hareket kısa zamanda toplumun kimi kesimlerini etkilemiş, ilim adamları ve gençler arasında taraftar bulmuştur. Bu hareketle birlikte Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh, Reşid Rıza'nın düşünceleri konuşulmuş ve tartışılmıştır. Şairler bu düşünceleri manzum şekilde dile getirmeye, bilginin ve kültürün yaygınlaşması, düşünce özgürlüğü için mücadeleye başlamışlardı. Bu dönemde okullar ve enstitüler kurulmuş ve şiir 19. yüzyılda olduğu gibi âlimin veya yönetimde görev almış kimselerin kültürünü tamamlayan bir nitelik olmayı sürdürmekle beraber nispeten bağımsız konusu olan bir sanata dönüşmeye başlamıştır. Elbette konularının başında Selefi düşüncenin propagandası geliyordu. Bu değişim sanatta değil sadece konuda olduğundan büyük bir değişim görülüyor, sadece belagat, fıkıh, gramer gibi konuların yerini Selefi düşüncenin ifadesi alıyordu. Mekke'de doğmuş ve il eğitimini orada almış, ama daha sonra Fas'ta yaşamış olan şair Abdullah el-Kabbâc bir kasidesinde şöyle demektedir:

*Seni alıkoymaz uygarlaşma
 Ülkeyi kalkındıran, düşünce ve araştırmayı yücelten çalışmadan;
 Süslenerek maskaralık değildir uygarlaşma
 Seni kıvançlı yapandır uygarlaşma;
 Geçip gidenlerde kusur bulma değildir uygarlaşma,
 Toprak altındakilere saygıdır uygarlaşma;
 Allah'ın getirdiği şeriatımızda olmayan
 Uyup durduğu bidatler değildir uygarlaşma.²³*

Bu dönemde el-Kabbâc şiirleri yanında *el-Edebu'l-'Arabî fi'l-Mağribi'l-Aksâ* adlı eserini de yayınlamıştır. Edebi metinler ve edebiyatçıların biyografisini içeren bu eserin asıl önemi yazılma sebebidir. Yazar kitabın önsözünde önemli edebiyatçı ve düşünürlerden bahsetmek için bu kitabı yazdığını, ülkesinde yirminci yüzyıldan itibaren edebiyat, bilim ve medeniyet alanlarında önemli adımlar atıldığını, Arap ulusundan bahsedilmeye başlandığını belirtir. Daha sonra diğer Arap ülkelerinde gelişen edebiyattan ve bu ülkelerdeki edebiyatçıların ülkelerinin kültürüne, mücadelesine yaptığı katkılardan bahseder ve ilk kez kendi ülkesinin şairlerinden bahseden bir eser yazmak istediğini, bu sayede okuyucunun Fas şiirinin

²³ A'râb, agm.

gerçek bir tasvirini, Fas halkı ve düşüncesinin gelişimini görebileceğini söyler.

Bir başka şair Muhammed el-Cezûlî ise şöyle diyerek mutasavvıfları eleştirmektedir:

*Allah katında din sözle ikrar
ve ameldir, rakkaseler gibi dans etmek değil,*

.....

*Allah'ın dini bunlardan ıradır,
Bunu iddia edeni de hüsrana uğratacaktır.²⁴*

Şiir sanatının özünden uzak kalan bu ifadeler, toplumda görülen aksaklıkları düzeltmeyi amaçlayan ve Selefî düşüncüyü destekleyen manzumelerdir.²⁵

Bu aşamada şiir ağır basmakla birlikte diğer edebî türler de yavaş yavaş gelişti. Özellikle basın ve diğer iletişim araçlarının gerek duyduğu nesir türleri.²⁶ Bu nesil şairleri daha muhafazakâr, şekil ve içerikte geleneksel üsluba daha bağlı idiler.

Bu neslin öncülerinden biri Abdullah Kennûn'dur.²⁷ 1908'de Tatvân (Berberî dilinde Tittâvîn) şehrinde doğmuştur. Eldeki veriler hayatı hakkında yeterli bilgi vermese de toplumsal değerlere bağlı biri olduğu söylenebilir. Resmi bir eğitim görmemesine rağmen Selefî eğilimi ve bilgisinin katkısıyla söylediği şiirlerde ve hutbelerinde toplumda önemli bir yer edinmiştir. Ulema içerisinde kabul edilmekteydi. Fas'taki Râbitatu'l-'Ulemâ'nın (Alimler Birliği) genel sekreterliğini ve dil hâkimiyeti sayesinde de daha sonraları Kahire'deki Mecmau'l-Luğati'l-'Arabiyye (Arap Dil Kurumu) üyesi olmuştur. Toplumun geleneklerine bağlı ve saygılı olan Kennûn, şiirin öğretici işlevinden yanaydı. İlmî eserleri şiirlerinden fazladır. Bu şiiri önemsiz gördüğü anlamına gelmemekte, aksine şiiri Arap edebiyat ve kültürünün en önemli unsuru olarak görmektedir. Kennûn'da Fas milliyetçiliği duygusu oldukça güçlüdür. Eserlerinde Faslıların dehasının Arap edebiyatına katkısını dile getirmektedir. İlk baskısı üç cilt olarak ya-

²⁴ Agm.

²⁵ Agm.

²⁶ Yunus - el-Misrî, *age*, s. 47.

²⁷ Berberî dilinde ay anlamına gelen bu kelime "cennûn" şeklinde de yazılmaktadır. Hayatı ve eserleri hakkında bkz: Ahmed Şâyib, *ed-Dirâsetu'l-Edebiyye fi'l-Mağrib -el-Ustâz Abdullah Kennûn nemûzen-*, Menşûratu Medreseti'l-Melik Fahd el-'Ulyâ, Tanca, 1991.

yınlanan *en-Nubûğu'l-Mağribî fi'l-Edebi'l-'Arabî* adlı eseri ve Kahire'de verdiği konferanslar bunu göstermektedir. Pek çok edebî dergide yazı yazmış, özgürlük hareketine büyük katkılarda bulunmuş bu büyük edebiyatçı daha sonraki dönemlerde de faaliyetlerini sürdürmesine rağmen bu dönemin şiir anlayışı, şiirlerinde hâkim görülmektedir.

Kennûn, “el-Hamâsetu'l-Vataniyye” adlı şiirinde ülkesinin ve halkının özgürlüğünün en büyük düşü olduğunu dile getirir:

*Onlar için istediğim gerçekleşirse
Bana bu yeter, övünmem bile
Yalnızca özgür ol, ey vatanım
Gayretin başarıya erişsin, ey halkım!*²⁸

Yeni değerlerin ve Selefi anlayışın etkisiyle yazdığı “Mektebe (kütüphane)” adlı şiirde ise kütüphaneyi kutsayan bir ifadeyle şöyle demektedir:

*Aykkabını çıkar, bakışlarını indir ve saygıyla dur
Huşu içinde, ikona önündeki bir rahip gibi
Mabettir burası, bir saat çalışman burada
Hayırlıdır bir ömür ibadetten ve üstündür,
Burası vahyin indiği yerdir, meleklerin
Ve Cebrail'in etrafını tavaf ettikleri.*²⁹

Eski şiir tarzına karşı çıkar ve yeni şiir anlayışını destekler:

*Yararsız kalması için şiirlerimizin
Onları vezne uyduruyoruz
Sekiz bahirde kısıtlıyoruz
Onlar da bir işe yaramıyor.*³⁰

4.2. Otuzlu Yıllardan Sonra Fas Şiiri

Otuzlu yılların başında Fransızların dayattığı Berberî Fermanı³¹ toplumda infial uyandırmıştı. Bu fermana karşı çıkan ve özgürlük isteyen halk

²⁸ Yunus – el-Misrî, *age*, s. 50.

²⁹ *Age*, s. 51.

³⁰ Ahmed Kabbîş, *Tarîhu 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1971, s. 184.

³¹ 1930'da Fransızların Berberîleri Araplardan farklı dil ve kültürleri olduğu iddiasıyla imzalattıkları, Berberîlerin örflerine dayalı hukukla idare ve yargılanmasını dayatan belgedir. Tam metni için bkz. <http://membres.multimania.fr/tawiza1/Tawiza151/dahir.htm>. Erişim: 17.11.2011. Bu fermanın bir benzeri Cezayir'de çıkarılmıştır. Bkz. Metin Parıld, “Fransız Sömürgeciliği Döneminde Kuzey Afrika'da Arap Dili ve Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *Bilimname*, Kayseri, XVIII/117.

karşısında 1932 yılında Fransızlar nüfuz mintikalarında gazete ve dergi yayınlanmasına izin vermek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Genç Şairler denilen bir grup şair ortaya çıktı. Bunlar doğudaki Arap şairlerinden ve tenkit hareketinden etkilenmişlerdi. Özellikle Mısırlı şair ve yazarların etkisi görülmekte, el-‘Akkâd, Tâhâ Hüseyin, er-Râfi‘î ve ez-Zeyyât’ın fikirleri düzenli olarak Fas’taki edebiyat ortamlarına ulaşmakta, buradaki edebiyatçılara yeni ufuklar açmaktaydı. Edebiyat sahası farklı türde ürünlerle karşılaşmaktaydı. Fas, “Nahda (Uyanış) Şiiri”nin doğuşuna şahit oluyordu.

Bu dönemde etkili olan eserlerden biri, önceki dönemde adını andığımız Kennûn’un *en-Nubûğu’l-Mağribî fi’l-Edebi’l-‘Arabî* adlı eseridir. Bu eserin yazılış gayesini mukaddimesinden anlayabiliyoruz. Yazar, mukaddimeye edebiyatın değeri ve edebiyatçıların milletlerin hayatındaki rolünden bahsederek başlar. Daha sonra tarihte ibdam başlangıcından modern döneme kadar olan süreçten bahseder.³² Kırklı yıllarda bu eser Fas edebi hareketine büyük etkide bulunmuş, bu eserin yayımlanmasından sonra Fas gençliği kendine güven duygusunu kazanmış, edebi hareket daha da canlanmış, bu da Fransızların tepkisini çekmiş, eser toplatılmış ve eseri bulunduranlar cezalandırılmıştır.³³

Bu dönem şairleri doğuda gelişen şiiri taklit ediyorlar, ulusal duyguları ve kendi iç dünyalarını dile getiriyorlardı. Bu dönemin etkili şairleri arasında Mahmud el-Halvî, ‘Allâl el-Fâsî, Şâiru’l-Hamrâ diye tanınan Muhammed b. İbrahim sayılabilir. Bunlar doğudaki ustalarını şeklen taklit etmekle birlikte, onların şiirlerindeki ruhtan eser yoktu. Ama bu dönemde yaratıcı şahsiyetleriyle tanınan şairler de ortaya çıktı ve ilk defa histen, şiirde hayalden bahsediliyordu ve yine ilk kez edebiyatçılar şiir teorileri ışığında edebi eleştiri yapıyorlardı.

Muhammed el-Halvî, 1922 yılında Fas şehrinde doğmuş, 1947 yılında Karaviyyûn Üniversitesinden mezun olmuş, ertesini yıl aynı üniversiteye hoca olarak tayin edilmiş yetenekli birisiydi. Gençlik yıllarında ulusal konularda yazdığı şiirlerle herkesin beğenisini kazanmış, pek çok şiir ödülü almış bir şairdi. Şiirleri *Enğâm ve Asdâ* adıyla yayımlanmıştır. Bu şiirlerinde Selefî düşünceye bağlı kalmıştı. Şiirlerinde klasik şekli korumuş,

³² Abdullah Kennûn, *en-Nubûğu’l-Mağribî fi’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru’l-Kitâbi’l-Lubnânî, Beyrut, 1961, I/7-15.

³³ Metin Parıldı, “Fransız Sömürgeciliği Döneminde Kuzey Afrika’da Arap Dili ve Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *Bilimname*, Kayseri, XVIII/122, 123.

konular, vezin ve kafiye hususlarında gelenekten ayrılmamıştır. Özellikle ülkesine ve ülkesinin insanlarına methiyede bulunmuştur. İleriki yıllarda şiirinde romantizm ağır basmakla birlikte geleneksel kalıplardan ayrılmamıştır. Tabiat tasvirlerinde Endülüs şiirinin etkisi görülür ve bu edebiyattaki gibi muvaşşahlar³⁴ yazmıştır. Tabiat tasviri yaptığı bir şiirinde şöyle der:

*Şair, selamla açışını çiçeklerin
Selamla yüzyılların arasından aşk arşını
Kat ezgini,
Güzel kokuların
Kuşların uyuduğu ırmak gibi esintisine.*³⁵

Bu dönemin önemli şairlerinden Muhammed ‘Allâl el-Fâsî’ nin yaşamöyküsü Fas’ın modern döneminin özeti gibidir. 1910 yılında Fas şehrinde doğmuş, 1930 yılında Karaviyyûn Üniversitesinden mezun olmuş, daha sonra Mısır’a ve Mekke’ye gidip, buralardaki alimlerin derslerini takip etmiş ve Selefî düşüncüyü benimsemiştir. Ülkesine döndükten sonra Karaviyyûn Üniversitesinde hocalık yapmış, dinî ve millî konularda dersler vermiştir. 1936 yılında el-Kutletu’l-Vataniyye’nin başkanlığı görevine gelmiş ve ertesi yıl sürgüne gönderilmiş, sonraki yıllarda kuruluşu sırasında Hizbu’l-İstiklâl’e (Bağımsızlık Partisi) başkanlık yapmıştır. Daha sonraki dönemlerdeki pek çok faaliyette de aktif rol oynamıştır.³⁶ Çağının şairleri genellikle geleneğe bağlı kalırken, el-Fâsî’nin şiirleri gelenekten izler taşımakla beraber yenilikçi unsurlar taşımaktadır. Büyük ölçüde Mehcer Edebiyatının³⁷ tesirinde kalmıştır. Bu tesir, şiirlerindeki açıklık, ibarelerinin kolaylığı, âlimlerin ve dilcilerin şiirlerinde görülen zorlamadan ve donukluktan uzak durmasında görülmektedir.³⁸ Bu özellikleri yanında şiirinin hitabet özelliği taşıdığı, genellikle topluma seslenip mesaj verdiği de gözlemlenmektedir. Romantik eğilimde olmasına rağmen toplumun duygularını da dile getirmekte, bu iki eğilimi çelişkiye düşmeden ifade etmeye çalışmaktadır. Bağımsızlığın kazanılmasından önce yazdığı “el-Fellâhu’l-Mağribî (Fas Çiftçisi)” adlı şiirinde şöyle demektedir:

³⁴ Bu edebî tür için bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, III/94.

³⁵ Yunus - el-Misrî, *age*, s. 66.

³⁶ Hayatı, eserleri, faaliyetleri, siyasî ve fikhî görüşleri hakkında daha geni bilgi için bkz: Ali Pekcan, “Allâl el-Fâsî”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2005, S. VI, s. 461-478.

³⁷ Başta Lübnan olmak üzere Suriye, Filistin ve Ürdün’den göç eden ekseriyeti Hıristiyan Arapların Kuzey ve Güney Amerika’da geliştirdikleri edebiyattır. Bu konu için bkz. Hüseyin Yazıcı, *Göç Edebiyatı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

³⁸ Yunus - el-Misrî, *age*, s. 52.

*Yok böyle bir fedakarlıkta bulunan halkın içinde
Ne kadar uğraşsa da, çiftçi kadar halkına hayrı dokunan
Gün doğumunda, ışık belirmediğinde
Görürsün gayretle çalışmak için çıktığını
Bulunmaz yazın sıcağın şikâyetinde
Yakınmaz sabah vakti soğuktan.³⁹*

Şair sadece Fas'ın sorunlarıyla değil, İslam dünyasının diğer ülkelerinde yaşanan sorunlarla da ilgileniyordu. Filistin'de yaklaşan felaket hakkında uyarılarda bulunmakta ve işgal edilen Filistin'e yardım çağrısında bulunmaktadır:

*İşte Filistin, yardımınızı istiyor
Kudüs sizden ümmet ahdini tutmanızı talep etmekte
Mescid-i Aksâ, Muhammed'in İsrâ Makamı
İlk kible, Kabe'nin ikiz kardeşi
Elinde Siyonistlerin, sözbirliği eden,
Putperestlik heykelini tekrar dikmeye.⁴⁰*

Otuzlu yılların sonunda yazdığı şiirlerde kişisel duygularının daha da güçlendiği, özlem duygusunun ağır bastığı görülmekte, Mehcer edebiyatçılarıninkilere benzer ifadeler kullandığı gözlemlenmektedir. “Uzkuî (Beni Hatırla)” adlı şiirinde şöyle demektedir:

*Beni hatırla,
Gece karanlığı basınca
Dost ahbap çekip gittiğinde
Bahçede dolunayı gözleyip esintiyle kucaklaşan
Avare akan sudan başka kimse kalmadığında
Beni hatırla...⁴¹*

Şair el-Hasen et-Tinânî şiirdeki yenilikten bahsederken şöyle demektedir:

*Sadece boş söz ve gürültüden ibarettir,
Şiiri yenilik kaplamayınca;
Asla şiir yazmak istemem,
Güzelliği kalbin tercümanı olmayınca.*

³⁹ Age, s. 54.

⁴⁰ Age, s. 55.

⁴¹ O dönem dergilerinde yayınlanmış bu şiirlerin tamamı için bkz. age, s. 54–57.

Şair el-Karî ise şöyle demektedir:

*Şiir dosdoğru bir ilhamdır,
Hakikatleri dile getiren;
Onu söyler sadece
Bilge, zeki, ileri görüşlü olan;
Şiir sayesinde uzun zaman yaşadı
Milletler arasında gelenekler;
Şiir akmakta olan bir ilhamdır
Düzen içinde ve uyumla;
Hayal şiiri ilham eder
Sıra dışı akıllara.⁴²*

Şiir hayatın iksiri olarak görülmekte ve şiirin acılar altında eriyen insanı duyguların bir hülasesi olduğunu dile getirmektedir.

Merakeş'te doğup büyümüş, uluslararası bir üne kavuşmuş Şâiru'l-Hamrâ diye bilinen Muhammed b. İbrahim kendisi dışında şair olmadığını dile getiriyordu:

*Onunla bardakta kalanı içen gibidir,
Şiir içtiğinde ruhu sarsandır.
Tekrarlanır, bıkmak korkusu olmadan,
Şiir dinleyen kulağında tat bırakandır.
Gelmedi, benden önce gelmedi,
Eğer şiir buysa, şiir var olmayandır.⁴³*

Bu dönemde yenilikçilerle taklit taraftarları arasında çetin bir mücadele başladı. Yenilikçiler bu mücadele alanında daha güçlü gözüküyorlardı. Çünkü sosyal yapıda değişiklikler meydana gelmeye başlamış, ulusal hareket vatandaşı bilinçlendirmişti. Ayrıca doğudaki Arap dünyasıyla ilişki yeniden başlamış, ilmi heyetler, dergiler, gazeteler, kitaplar aracılığıyla doğudaki gelişmeler Fas'ta takip edilir hale gelmişti. Bu arada bir tenkit hareketi oluşmuş ve bazı tenkit kavramları yaygınlaşmıştı. Bu dönemde yapılan tenkitlerden bir kısmı klasik Arap şiiri üzerineyken diğer kısmı modern şiiri ele almaktaydı. Fas'ta, otuzlu yıllardan itibaren doğudaki Nahda (Uyanış) Edebiyatı'nın usta kalemleri üzerine yazılar görülmektedir. Örneğin Ahmed Şevkî, Mahmud Sami el-Bârûdî, Hâfiz İbrahim, Taha

⁴² A'râb, "eş-Şi'ru'l-'Arabiyyu'l-Mu'âsir fi'l-Mağrib", <http://www.albaptainprize.org/encyclopedia/studies/Magreb/0002.htm> (15.11.2011)

⁴³ Agm.

Hüseyin, Abbas Mahmud el-Akkad, er-Râfi‘î hakkında incelemeler yayınlanmaktaydı. Özellikle *Mağrib* dergisi, Ahmed Şevkî'nin dehasını ele alan yazılar yayınlamaktaydı. Yine aynı dergide edebiyatçı Muhammed Ebâ Huneynî el-Akkad, er-Râfi‘î ve Taha Hüseyin hakkında yazılar kaleme alıyordu. Said Hacî ise Hâfız İbrahim ve Ahmed Zeki Ebû Şâdî hakkında, Abdülkebîr el-Fâsî ise er-Râfi‘î'nin eserleri hakkında yazılar yazmaktaydılar. Tatvân'daki *es-Selâm* dergisi ise doğudan gelen eserlerin incelenmesi ve tenkidini kendisine görev edinmişti. Bunlar dışında eski şiir ve edebiyat üzerine onlarca çalışma yapılmıştı.

Edebiyat ve tenkit alanında bu faaliyetler farklı anlayışların doğmasına yol açmıştı. Yenilikçiler yeni düşünceler ve anlayışların etkisinde iken, gelenekçiler ise klasik Arap şiirinin kazanımlarının yok olacağı endişesiyle eski tarzın sürdürülmesini savunmaktaydılar. Yukarıda belirtilen şiirde hayal, duygu gibi kavramların yanında şair kimliği, toplumsal kimlik gibi kavramlar kullanılmaya başlanılmış, ulusal kimlik arayışı edebiyatta da yankısını bulmuştur. Bu dönem edebiyatçı ve tenkitçilerinin büyük başarılarından biri de Fas'ta edebiyat alanında kullanılan yetersiz ve eski birtakım kavramların yerine –çoğu Mısırlı edebiyatçılardan alınmış olan- yeni kavramların yerleştirilmesini sağlamak olmuştur. Bunlara göre şiir kişisel ya da toplumsal vicdanın sesi olmak durumundaydı, kişinin içten duygularını veya toplumun düşlerini dile getirmeli, bunları yaparken de doğru olanı dile getirip, yalandan düzmecedan uzak durmalı, konularını tabiattan ve varlıktan almalıydı.

Bu dönem edebiyatçılarına göre şiir, şairin kalp çarpıntılarını dile getirmeliydi. Gerçek şair kalp çarpıntılarını ve milletinin umutlarını şiirinde resmedebilen, doğruyu dile getiren, yalana sahtekârlığa başvurmeyen, mübalağaya, kapalılığa sapmadan bunları açık ve net bir şekilde dile getiren kimseydi.

Şair el-Kabbâc'ın ilk yaptığı işlerden biri geçmiş zaman şairlerine, özellikle de tören şairlerine satışmak olmuştu. Bu şairlerin mal, şöhret ve resmi görev almak için şiir yazan kimseler olduklarını, yazdıklarının da değersiz, ruhsuz şeyler olduğunu dile getirmişti. Bunlar klasik dönem şairlerini ruhsuz bir şekilde taklit etmişler, onlara benzemeye çalışmışlardı. Söyledikleri hiçbir zaman gerçeği yansıtmamış, amaçlarına ulaşmak için asılsız methiyeler düzerek şiiri süfli amaçları uğruna harcamışlardı. Eleştirdiği kimseleri zaman zaman adlarını da zikrederek aşağılıyordu. Mesela şair el-Beydâvî için şu ifadeleri kullanmıştır:

“*Faydalanmadığı hiçbir fırsat, kaçırdığı hiçbir bayram töreni ya da av partisi yoktu. Bunlarda okumak için samimiyetini ve bağlılığını sunduğu ve sürdürdüğü görevinin zekatı olan kasideler düzerdi.*”⁴⁴

Eski şairlerin bakış açılarının da, ifade tarzlarının da kusurlu olduğu dile getirilmiş, bunların hayattaki olguları sadece hissi ve harfi olarak dile getirebildikleri söylenmiştir.

Görüldüğü üzere otuzlu yıllarda geleneksel Mağrip şiirinin eleştirisi yapılmış, yeni bir harekete ve şiir anlayışına gidilmiş, bu da daha sonraki yıllar için bir hazırlık aşaması olmuştur.

4.3. Kırklı Yıllar ve Romantik Şiir Anlayışının Hâkimiyeti

Kırklı yılların başlarından itibaren Faslı şairler, daha önceki dönem şairlerini aşan yeni anlayışlar kazandılar. Bu anlayışın temelleri bu tarihi dönemde Fas edebiyatçılarının oldukça fazla etkilendiği Romantizm akımına dayanmaktaydı. Bu anlayışın yerleşmesinde başka etkenler de vardı. Bunlardan biri zaman faktörüdür. Kırklara gelmeden önce yukarıda da belirtildiği üzere bir edebiyat bilinci gelişmiş ve yüksek bir seviyeye ulaşmıştı.

Doğu Arap dünyası ile ilişkiler bu dönemde daha da sıklaştı. Bu sayede Fas şairleri duygularını ifade etmede yeni yollar buldular. Apollo,⁴⁵ Divan⁴⁶ ve Mehcer ekollerini tam anlamıyla tanıma fırsatı buldular. Geçmiş dönemde kendilerine ulaşan edebî dergiler ve gazeteler daha düzenli bir şekilde elde edilir oldu. Bunun ötesinde Fas’ta yayınlanan gazeteler bu ekollerin anlayışlarına göre edebi makaleler yayınlamaya başladı. Eleştiri ve edebiyat çalışmalarının sürekli hale gelmesi bu hususların daha derin ele alınmaya başlanmasıyla sonuçlandı. Özellikle Abdülkerim b. Sâbit’in *Mağrib* gazetesinde yazdığı “Hadîsu Misbâh” adlı köşe yazıları zikre değerlidir. Bu gazetelerin sürekli olarak çıkmaya başlaması sonucu Fas gençleri de edebi konularda yazı yazmaya başladılar. Bu dönemde yeni şiir anlayışı oluşturmaya çalışan genç edebiyatçılar arasında adını zikrettiğimiz

⁴⁴ Muhammed Sâdık ‘Affî, *en-Nakdu ‘l-Edebiyyi ‘l-Hadis fi ‘l-Mağrib*, Kahire, 1971, s. 108.

⁴⁵ Mısır’da Ahmed Zeki Ebû Şâdî ve Ahmed Şevkî gibi edebiyatçıların yayınladıkları *Apollo Dergisi* çevresinde gelişen edebiyat ekolü. Bu ekol hakkında bkz. Derya Adalar, “Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2007, XLVII/61–81.

⁴⁶ Mısır’da el-‘Akkâd ve el-Mâzinî gibi edebiyatçıların başını çektiği ekol. Bu ekol hakkında bkz. J. Brugmann, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, Leiden, 1984, s. 94–150.

Abdülkerim b. Sâbit yanında Mustafa Ma‘dâvî, Abdüsselâm el-‘Alevî, Abdülmecid Bencilûn, ‘Allâl b. el-Hâşimî el-Feylâlî, el-Bû ‘Anânî, Muhammed es-Serğînî zikredilebilir. Bu şairler Tunuslu Ebu’l-Kâsim eş-Şâbbî, Mısırlı Ahmed Ebû Şâdî ve Mehcer Ekolünden İliyyâ Ebû Mâdî gibi şairlerin şiirlerinde hem içerik hem de yapı olarak bitmez tükenmez hazine bulmuşlardı.

Bu yenilikçi ve genç şairlere göre şiir, hayatın ruhu ve özüydü. Fas’ın genç şairleri romantik şiirde yeni duygular bulmuşlardı. Bunlar şiiri kendi iç dünyalarındaki duyguları dile getirme aracı olarak görüyorlardı. İnsanlar artık toplumu düzeltmekten bahseden, kütüphaneler, köprüler yapmaya davet eden şiirlerden bıkmıştı. Kendi içlerine dönmeye başlamışlardı. Bu şiirlerde sevinç hüznü, tebessüm gözyaşına, gündüz geceye, doğuş batışa, mutluluk mutsuzluğa, umut eleme karışıyor, derin anlamlar yeni kelimelerle ifade ediliyordu. Şiir güçlü ve karşı durulmaz duygu anlamına gelmekte, hayale dayanmaktaydı. Hayal de hayatın hakikatine ulaşmak için tek yol, insanları düşler ve özgürlük ülkesine götüren sıradanlıktan, duyuların ve maddenin sınırlarından kurtaracak araçtı. ‘Allâl b. el-Hâşimî el-Feylâlî şöyle diyordu:

*Elimde ebediyet orgu var,
Varlığın ezgisini duyurduğu
Öldürdüler onu.
Baygın düştü şiirin tanrıları
Çaresiz kaybolan ruhun sedasından.
Hayalimde cennetler kurdum, dediler ki
Gelenekleri yok etmek istiyor bir şair.
Ey ruhumun ibadeti,
Allah’a doğrudur kanat çırpışım,
Yeniden varoluştur
Yoklukta kayboluşum.
Bırakıver ruhu oluş kuralları içinde
Daha güçlüsün sen tılsımlar âleminde.⁴⁷*

Bu ifadelerde geçen ölümsüzlük orgu, cennetler kuran hayal, ruhun ibadeti, tılsımlar âlemi gibi ifadeler Fas şiirinde yeni bir eğilimi göstermekteydi.

⁴⁷ A‘râb, “eş-Şi‘ru’l-‘Arabîyyu’l-Mu‘âsir fi’l-Mağrib”, <http://www.albaptainprize.org/encyclopedia/studies/Magreb/0003.htm>. Erişim: 15.11.2011.

Romantizmin tamamen hâkim olduğu neslin şairlerinden Abdülkerim b. Sâbit özgürleşmeyi ülkenin ya da bireyin özgürleşmesinden öte hayat felsefesi olarak algılayan biriydi. Neşrettiği divanının adını da *Hürriyet* koymuştu. Çocukluk ve gençlik yıllarında hiçbir kurala uymamış, dolaşısıyla resmi bir okul bitirmemiş olan bu şair kendisini varlıklı ailesinin desteğiyle aldığı kitapları okuyarak yetiştirmiş, o dönemin Arap edebî hareketlerinin merkezi olan Mısır'a gitmiştir. Şiir, düşünce ve duygularını dile getirdiği hobisiydi. İkinci dünya savaşı duygularını ve ülkesine bağlılığını perçinledi. Fas'taki siyasal hareketlere katıldı. Bağımsızlık sonrası Tunus'a kültür ataşesi olarak atandı ve 1961'de vefat edinceye kadar bu görevde kaldı. Apollo Ekolünden İbrahim Naci ve Ali Mahmud Tâhâ'dan çok fazla etkilenmiş olan⁴⁸ şairin vatan duygusuyla dolu şiirleri vardır. Ama bunları romantik duygular şeklinde dile getirir. Şair toplum içerisinde erimez, fakat toplum şiir içinde dile gelir.⁴⁹ Bir şiirinde şöyle demektedir:

*Geldiğimde terennüm etmek için güzelliği
Üzerindeydi hayalin ufukların, uzaktaydı
Aradım onu, bulmayı umdum
Ama ne göreyim
Bir kelepçe var ağzımda, tüm gayretime karşın
...
Nerede bu kelepçe, nerede?
Gören bir göz var mı onu bugün.*

Bu ve benzeri şiirlerinde Mehcer şairi İliyyâ Ebû Mâdî gibi varlık ve insanı kuşatan sınırlar sorgulanmakta, varlık trajedisi ve kendini ortaya koyma arzusu görülmektedir.⁵⁰ Diğer romantik şairlerde görülen kapalılık, şiirlerinde pek az görülmekte, bazı dil yanlışları ise şiirindeki açıklık sayesinde vuzuha kavuşmaktadır. Ayrıca şiirlerinde çok fazla simge kullanmamıştır.⁵¹

Bir başka şair Muhammed el-Habîbî el-Furkânî 1922 yılında Merakeş'te doğmuş, ilk eğitimini ailesinden almış, 1948'de üniversiteyi bitirmiş, öğretmenlik yapmış ve bağımsızlık hareketine katılması nedeniyle ülkenin güneyine sürgüne gönderilmiş aktif bir şahsiyetti. Şiirlerinde klasik forma şekil ve içerik açıdan uyan kasidelerinde romantik duygular

⁴⁸ Yunus - el-Misrî, *age*, s. 72.

⁴⁹ *Age*, s. 70.

⁵⁰ *Age*, s. 76.

⁵¹ *Age*, s. 78.

dile getirmekteydi. “en-Neğamu’l-Mumezzak (Parçalanmış Ezgiler)” adlı şiirinde duygularını şöyle dile getirir:

*Yol yemyeşil,
Kederlendirdi beni rebap
Yaşamaktayım ezgilerimin kıvılcımında
...
Özlem çeken bahçe
Raks ediyor önümde
Kederlerim eriyor her kıpırtısıyla birlikte.⁵²*

Artık bu dönemde geleneksel şiir eski özellikleriyle mevlitlerde ve milli bayramlarda okunur hale gelmişti. Bağımsızlıktan sonra ulusal mücadelede duygusu azalmış gözükse de romantik şiirin önde gelen isimleri bu duyguyu terennüm etmekten geri durmamışlardır. Ayrıca bu dönem şairlerinin şiirlerinde sıkça tabiat tasviri görülmektedir. Bu şiirlerde Divan, Apollo ve Meher ekollerinin etkisi açık şekilde görülür. Ayrıca Endülüs şiirinin özellikleri, zevki, muvaşşahları Fas şiirinde yankısını bulmuştur.⁵³

Bu dönemde hâkim olan romantizmin iki eğilimi vardı. Birisi nesnelere birlik halinde ve birbiri içinde erimiş olarak görmekteydi. Bu eğilim, düşsel şiir seviyesinde insanların derinliklerini keşfetmekteydi. Ferdîyetçi eğilim ise insanın içgüdü ve eğilimleriyle ilgileniyordu. Fas’ta hissedilir şekilde ikinci eğilim ağırlıktaydı. Elbette bu tür şiir, şiire başka türlü yaklaşmakta olan realistlerin eleştirisine maruz kalıyor; bu dönemde realizm ve romantizm ekolleri arasında sert tartışmalar yaşanıyor. Bu tartışmalar otuzlu yıllarda gelenekçilerle yenilikçiler arasındaki tartışmalardan farklı seyretmekteydi. Bu dönemde romantikler de realistler de şiirin gelişmesi, yenilenmesi, birtakım kurallar çerçevesine oturtulması, eski geleneklerden kurtarılması konularında hemfikirdiler. Tartışmalar eskisinden daha derindi ve şiirin işlevi, şiir dilinin hayatla ilişkisi, ibdâin mahiyeti gibi konular ele alınmaktaydı. Romantikler şiiri vicdanın ve bireyin iç dünyasının ifade edilmesi olduğunu söylüyorlar, dış dünyadan/gerçekten uzaklaşıp daha derine yol alıp varlığı kavramaya ve tabiatın kühünü kavramaya çalışıyorlardı.

Romantikler şiirin insanlığın hayrına çalışan semavi bir mesaj olduğunu, şairin dış dünyayı tasvir etmek ve konu gereği dili kullanmakla yetinen

⁵² *Age*, s. 89.

⁵³ *Age*, s. 96, 97.

bir kimse değil varlığın hakikatini keşfeden kimse olduğunu dile getiriyorlardı. Şair Abdülkerim b. Sâbit'e göre şiirdeki en büyük kusur, şairin kuralarla sınırlandırılmasıydı. Bu şair çağdaşları gibi yenilikçi edebiyat akımlarından özellikle de Mısır'da gelişen akımlardan ve Tunuslu şair Ebu'l-Kâsim eş-Şâbbî'den etkilenmişti. Duygu, özgürlük ve kendiliğindenliği benimsediği yazılarındaki bakış açısında ve analizlerde görülmektedir.⁵⁴

Bu dönem eleştirmenlerinin bazıları zaman zaman objektiflikten uzaklaşıp hamasi duygulara kapılmışlardır. Özellikle yeniliklere kapı aralamak amacıyla yazı yazanlar, Batı edebiyatıyla Arap edebiyatını mukayese ederken edebi miraslarını acımasızca eleştirmişlerdir.

Bunlardan birisi romantik şair-eleştirmen Abdüsselam el-‘Alevî’dir. Makalelerinin ekserisini Batı edebiyatı ile Arap edebiyatının mukayese-sine ayırmıştı. Hümanist Fransız şairleriyle klasik dönem Arap şairlerini karşılaştırmış, Arap şairlerinin gerçek anlamda şair olmayıp manzumele-rinde bedîî sanatları kullanan kimseler olduklarını iddia etmişti. Arap edebiyatının tamamen sanat ve estetikten, modern çağın ulaştığı gelişmelerden ve olgunluktan uzak olduğunu söylüyordu. Abdüsselam el-‘Alevî’yi bu görüşe götüren en önemli etken eski Arap şiirinin büyük çoğunluğunun methiyelerden ibaret olmasıydı. Methiyenin edebiyatla fazla alakası bulunmayan düşük seviyeli bir konu olduğunu, alay konusu olabilecek, erdemden uzak, çoğu zaman doğruyu ve gerçeği ifade etmeyen, ince duygularla alakası olmayan bir şiir türü olduğunu söylemişti.⁵⁵

Bu görüş bazı doğrular içermekle birlikte, bir eleştirmenin değer taşımayan örneklere dayanarak tüm edebi mirası mahkûm etmesi kabul edilemeyecek, abartılı bir durumdur. Arap şiir geleneği dikkatle incelenirse, Cahiliye döneminden itibaren sanat yönü yüksek olan şiirler kolayca bulunabilir. el-‘Alevî’nin ve Fas’taki diğer yenilikçi yazarların etkilendiği Mısırlı ustaları klasik dönem Arap şairlerinin pek çoğunu takdir etmişler, hatta bunlardan etkilenmişlerdir. Ayrıca takipçisi oldukları *Mehcer* edebiyatının da Endülüs edebiyatından oldukça fazla etkilendiği malumdur. Abdüsselam el-‘Alevî sanat anlayışında yeni düşüncelere açık olmuş olsa da, yeniliğe kapı aralamak adına tüm geçmişi bir kalemde silmek doğru olmasa gerek. Bazı sınırlardan, kayıtlardan kurtulmak adına aşırı bir tepki göstermektedir.

⁵⁴ A‘râb, “eş-Şi‘ru’l-‘Arabiyyu’l-Mu‘âsir fi’l-Mağrib”, <http://www.albaptainprize.org/encyclopedia/studies/Magreb/0003.htm>

⁵⁵ Agm.

Bu yıllarda Romantiklerle Realistler arasındaki mücadele daha önceki dönemlerde milliyetçi akımın mücadelesinden farklıydı. Realistler edebiyatın her şeyden önce bir çaba ve kişisel bir tecrübe olduğunu kabulleniyorlardı. Fakat Romantiklerden farklı olarak, şairin bu çaba ve tecrübeyi ülkenin hizmetine vermeleri gerektiğini söylüyorlardı. O sıralarda Fas emperyalizmin baskısı altındaydı, içine kapanacak, ağlayacak ve vehimlere kapılacak kimseler değil ülkeyi kölelikten ve zulümden kurtaracak kimseler gerekiyordu. Dolayısıyla şair gerçek hayatla alakası olan, insanların gündelik hayatlarındaki sıkıntılarını tasvir eden ve bu sıkıntılarla yaşayan biri olmalıydı. Elbette kırklı yıllardaki Realist edebiyat, otuzlu yıllardaki milliyetçi-ıslahatçı tavidan farklılaşmaya başlamıştı.

Realistler bakış açısı olan bir edebiyattan bahsetmeye başlamışlar ve edebiyatın ıslahatçı fikirler taşıyan bir şey olmadığını dile getirmişlerdir. Şiir anlayışının insanî bakışa ve insanın her yerde ve her zaman insan olduğunu bilincine dayandığını, bir Fas edebiyatı ortaya koymak için insanî duyguya sahip olunması gerektiği söylenmektedir.

Bu iki eğilim dışında zayıf olsa da farklı eğilimleri bir araya getirmeye çalışan bir yaklaşım da bulunmaktadır.

5. Sonuç

Fas edebiyatı, bu ülke Müslüman hâkimiyetine geçtikten ve Araplar vatan olarak seçtikten sonra doğudaki Arap edebiyatının ürünleri de bu ülkeye taşınmış, yeni coğrafya ve bu coğrafyada oluşan kültürün oluşturduğu farklılıklar dışında Arap edebiyatının bir parçası olmayı sürdürmüştür. Tarihi süreçte zaman zaman Endülüs edebiyatı ile bir yarışa girmiş ve oldukça başarılı ürünler ortaya koymuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde tüm İslam ülkelerinde görülen gerileme Fas'ta da kendisini hissettirmiş ve bunun sonucu olarak şiir anlayışı da gerilemiş, hatta şiiri dil, fıkıh gibi ilimlerin aleti olarak gören bir anlayış hâkim olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde toplumu ıslah etmeyi ilke edinen ve şiiri de bunun araçlarından biri sayan Selefî anlayış etkili olmuştur. Daha sonraki evrede Fas ulusal hareketiyle irtibatlı anlayışa, akabinde gelen evrede ise toplum ve fert olarak Fas insanının duygularını dile getiren anlayışa ulaşılmıştır. Şiir anlayışındaki bu dönüşüm bu süreç içerisinde Fas insanının bilinçlenmesiyle beraber yürümüş, şairlerin çoğu da yazdıkları şiirlerinde gelişen anlayışlara uymuşlardır. Bu dönemlerde Fas şiirinin doğudaki Arap ülkelerindeki seviyeyi yakalayamadığı, bu ülkelerde yetişenler şairler gibi büyük bir şair çıkaramadığı görülmektedir. Bunun sebebi, siyasal ve

coğrafi sebeplerle diğer Arap ülkeleriyle iletişim imkânının az olmasıdır. Fas şiiri 20. yüzyılın sonlarına doğru daha seviyeli ürünler vermeye ve diğer Arap ülkelerindeki şiir seviyesini yakalamaya başlamıştır.⁵⁶ Bu da özellikle ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra bu alanda gösterilen çabalar sayesinde gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Adalar, Derya. “Apollo Grubu: Bir Modern Arap Şiiri Ekolü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2007
- ‘Affî, Muhammed Sâdık. *en-Nakdu’l-Edebiyyi’l-Hadîs fi’l-Mağrib*, Kahire, 1971.
- ‘Alluş, İdrîs. “Divanu’ş-Şi’ri’l-‘Arabî fi’r-Rub‘u’l-Ahîr mine’l-Karni’l-‘İşrîn”, *Kitâb fi’l-Cerîde*, S. 112, Londra, 2007.
- Brugmann, J. *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, Leiden, 1984.
- el-Câbirî, Muhammed ‘Âbid. *Advâ ‘alâ Muşkili’t-Ta’lîm bi’l-Mağrib*, Dâru’n-Neşri’l-Mağribiyye, Dâru’l-Beydâ, 1985.
- Dayf, Şevki. *el-Makame*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1973.
- Erinç, Sırrı. “Fas (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)”, *İslam Ansiklopedisi*, XII, TDV, İstanbul, 1995, s. 184–188.
- Haccî, Muhammed. *ez-Zâviyetu’d-Delâiyye*, Rabat, 1964
- Hâfız İbrahim. *Divan*, Mektebetu Lubnân, Beyrut, 1991.
- Harekât, İbrahim. “Fas (Tarih)”, *İslam Ansiklopedisi*, XII, TDV, İstanbul, 1995, s. 188-190.
- Kabbîş, Ahmed. *Tarîhu’ş-Şi’ri’l-‘Arabî*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1971.
- Kennûn, Abdullah. *Ehâdîs ‘ani’l-edebi’l-Mağribiyyi’l-Hadîs*, Menşûrâtu Ma‘hedî’d-Dirâsâti’l-‘Arabiyye, Dâru’l-Beydâ, 1964.
- Kennûn, Abdullah. *en-Nubûğu’l-Mağribî fi’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru’l-Kitâbi’l-Lubnânî, Beyrut, 1961.

⁵⁶ Bu ürünlerden bir seçki için bkz. İdrîs ‘Alluş, “Divanu’ş-Şi’ri’l-‘Arabî fi’r-Rub‘u’l-Ahîr mine’l-Karni’l-‘İşrîn”, *Kitâb fi’l-Cerîde*, sayı: 112, Londra, 2007.

- Özdemir, Mehmet. *Endülüs Müslümanları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Parıldı, Metin. “Fransız Sömürgeciliği Döneminde Kuzey Afrika’da Arap Dili ve Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *Bilimname*, Kayseri, XVIII/115–132.
- Pekcan, Ali. “Allâl el-Fâsî”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2005, sayı: VI, s. 461-478.
- es-Sûlâmî, İbrahim. *eş-Şi‘ru’l-Vataniyyu’l-Mağribî fi ‘Ahdi’l-Himâye*, ed-Dâru’l-Beydâ, 1964.
- Şâyib, Ahmed. *ed-Dirâsetu’l-Edebiyye fi’l-Mağrib –el-Ustâz Abdullah Kennûn nemûzecen-*, Menşûratu Medreseti’l-Melik Fahd el-‘Ulyâ, Tanca, 1991.
- Yazıcı, Hüseyin. *Göç Edebiyatı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.
- Yunus, Abdulhamid ve Fethî Hasan el-Misrî. *Fi’l-Edebi’l-Mağribiyyi’l-Mu‘âsir*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1982.

İnternet Kaynakları

- A‘râb, Ahmed T. “eş-Şi‘ru’l-‘Arabiyyu’l-Mu‘âsir fi’l-Mağrib”,
<http://www.albaptainprize.org/encyclopedia/studies/Magreb/>
 Erişim: 15.11.2011
- <http://membres.multimania.fr/tawiza1/Tawiza151/dahir.htm>
 Erişim: 17.11.2011